

Stichting Oudchristelijke Studiën

Verslag najaarsvergadering
zaterdag 14 oktober 2023

Aanwezig: Berghuis, Bremmer, Dijkstra, Geljon, Guichelaar, Hilhorst, Hokke, Ten Hove, Lamberigts, Oosterhuis, Van Reisen, P. Rose, Roukema, Rouwhorst, Staat, Stoelinga-Kruse, Tevel, Troost, Van der Vliet, Vos, Van Waarden, Van der Wal, Van Willigen, Witkamp.

De **ochtendlezing** werd verzorgd door Dr. Benjamin De Vos (UGent), die sprak over de Homilieën van pseudo-Clemens: *Van Simon de Magiër tot Simon de Sofist: een proteïsch figuur in de Pseudo-Clementijnse Homilieën*.

Weinig figuren uit het vroege christendom hebben zo tot de verbeelding gesproken als Simon de Magiër. Na zijn eerste optreden in de Handelingen van de Apostelen (8:9-25) groeit Simon in de eerste eeuwen van onze tijdsrekening snel uit tot dé aartsketter bij uitstek en representant van de gnostiek. Elementen die aan Simons leer worden verbonden in de late oudheid zijn onder andere het idee dat Christus niet echt zou hebben geleden en dat Simon zelf een incarnatie van de hoogste god zou zijn geweest. Illustere personen als Mani en Mohammed worden later als navolgers van Simon gepresenteerd en hij ontbreekt zelfs niet in moderne films en stripverhalen.

Zijn personage kent een hoogst originele uitwerking in de Griekse pseudo-Clementijnse *Homilieën*, één van de vierde-eeuwse versies van de eerste (en misschien wel enige) christelijke roman: de Pseudo-Clementijnen. Deze tekst vindt zijn kern wellicht in de derde eeuw. Het oudste manuscript komt uit 411 en bevat een kortere Syrische versie. De roman is een autobiografisch verslag van de jonge Clemens uit Rome, een leerling van Petrus. Hij is een Romeinse edelman die existentiële vragen stelt en daar letterlijk ziek van wordt. Op zijn tocht om antwoorden te vinden, gaat hij naar het Oosten, waar hij Petrus ontmoet in Caesarea. Clemens zoekt niet alleen antwoorden op zijn vragen, maar ook zijn familie. Petrus helpt zijn familie terug te vinden, hetgeen leidt tot diverse typische herkenningsscènes (vandaar de term *Recognitiones* voor de Latijnse versie van het werk). De invloed van de Griekse roman is evident. Twee derde van de tekst bestaat echter uit disputen tussen Petrus en Simon.

Er is veel discussie geweest over wie Simon representeert in de roman. (Ouder) Nederlandstalig onderzoek is hierbij vaak zeer informatief, maar wordt door buitenlandse onderzoekers hoegenaamd niet gebruikt. Meestal ziet men een tweede-eeuwse, anti-Paulijnse polemieek terug in de tekst, ook al stamt die uit een latere tijd. Het zou dan vooral de verwerping van Marcions beeld van Paulus betreffen. Ook Apelles wordt wel als bron voor Simons representatie gezien. De identificatie klopt

echter nooit helemaal. Dominique Côté suggereerde daarom Simon te zien als een symbool, niet als masker voor bepaalde groepering(en). De Vos benadrukte Simons rol als *pepaideumenos* en (falende) sofist.

De grote rol van *paideia* in de vierde eeuw klinkt duidelijk door in de tekst, maar in de *Homilieën* veel sterker dan in de Latijnse en Syrische versies. Petrus blijkt goed onderlegd in de filosofie en zet argumenten daaruit volop in tijdens zijn disputen met Simon. Deze blijkt eveneens retorisch en filosofisch onderlegd. Simon wordt echter neergezet als twistziek en lijkt daardoor op de sofisten in de dialogen van Plato (met name in diens *Sofist*). Geïnspireerd op de *Theaetetus* wordt Simon als iemand met een stortvloed van woorden afgeschilderd. Petrus beschuldigt Simon ervan niet de waarheid te willen zoeken maar alleen maar Petrus' ideeën te willen weerleggen. Simon past de *paideia* dus op immorele wijze toe. Simon de Magiër wordt zo Simon de Sofist. Door zijn eigen woorden wekt Simon soms zelfs een karikaturale indruk, zoals wanneer Simon onbegrip van Petrus veinst omwille van het publiek, terwijl hij Petrus in werkelijkheid écht niet begrijpt. Evengoed maakt Simon soms ook rake opmerkingen

Na deze rijke lezing volgt een discussie over de rol van de Tweede Sofistiek en de rol van emoties, die in de *Homilieën* groter is dan in de *Recognitiones*. De *Homilieën* reageren op sterk ascetische geschriften, maar veronderstellen ook kennis van de Griekse roman. Ze kunnen zowel christelijke als niet-christelijke lezers hebben aangesproken.

Vóór de middaglezing presenteerde Jaap-Bram Hannessen het door hem verrichte **werk aan DOCS** als student-assistent. Van vertalers die 70 jaar of langer geleden zijn overleden zijn de vertalingen rechtenvrij. Deze zijn grotendeels door Jaap-Bram via links naar andere (stabiele) websites of via te downloaden pdf's op DOCS beschikbaar gemaakt. Er wordt nu gezocht naar manieren om de rechthebbenden te achterhalen van de vertalingen waar nog auteursrecht op rust. Namens het bestuur bedankte de voorzitter Jaap-Bram voor zijn uitstekende werk en de prettige samenwerking en bood hem als afscheidsgeschenk een vertaling (op papier) van Augustinus aan. Rechthebbenden worden van harte uitgenodigd zich te melden als zij hun vertaling(en) digitaal beschikbaar willen stellen. Iedereen wordt uiteraard uitgenodigd om de database te gebruiken!

De **middaglezing** werd gehouden door Matthijs Zoeter MA (UGent) onder de titel: *“Een tijd om te zwijgen en een tijd om te spreken”*: brieven en retoriek in de pneumatologische controverse tussen Basilius van Caesarea en Eustathius van Sebaste

Basilius van Caesarea is uiteraard een bekende naam, maar zijn briefcorpus is niet het bekendste deel van zijn oeuvre. Het genre van de epistolografie werd echter ijverig beoefend in de late oudheid. Van Basilius zijn 316 brieven over die met zekerheid aan hem kunnen worden toegeschreven, waarvan slechts 2 brieven aan Basilius gericht

zijn. Ook is duidelijk dat het accent in de verzameling (die waarschijnlijk al vroeg werd gevormd) lag op Basilius' epistolaire activiteit na zijn ambtsaanvaarding als bisschop in 370 (slechts 14 brieven zijn ouder). Inhoudelijk valt op dat de brieven meestal bestuurlijk van aard zijn, meer dan theologisch.

In de lezing stond Basilius' controversie met Eusthatus centraal. Eusthatus was veroordeeld op het concilie van 340, maar werd niettemin bisschop van Sebaste in 355. In een open brief aan Basilius verweet hij hem in 373 diens Sabellianisme (onjuiste leer over de Heilige Geest). Opvallend genoeg reageerde Basilius twee jaar lang niet op de brief. Zijn zwijgen werd door sommigen als een bekentenis opgevat. Uiteindelijk voelde Basilius zich daarom genoodzaakt toch te reageren. Basilius verstuurde meerdere brieven om zijn naam te zuiveren.

In zijn brieven geeft Basilius verschillende verklaringen voor zijn radiostilte. Nu eens wijt hij deze aan pure verbazing zijnerzijds over Eusthatus' ketterij, dan weer aan het Bijbelse verbod op wraakzucht, zijn eigen geduld met Eusthatus (in afwachting van diens berouw) of de chaotische toestand van de kerk die om zwijgen zou vragen. In modern onderzoek worden eveneens verschillende verklaringen gegeven. Zo is bekend dat Basilius een tijd ziek was. Dat weerhield hem echter niet van veel andere activiteiten. Ook de vreedzame aard van Basilius (die echter niet onomstreden is), een vorm van introspectie en de isolatie van de pro-Nicenen, waartoe Basilius behoorde, worden genoemd. Zoeter benadrukte dat de controversie voor Basilius in de jaren 373-375 geen prioriteit had. Basilius noemt deze nauwelijks in zijn brieven. Het Meletiaanse schisma, dat tegelijkertijd speelde, was van veel groter belang voor hem (waarbij Basilius Meletius steunde).

De reden voor het doorbreken van zijn stilzwijgen zoekt Zoeter in Eusthatus' brief aan (een ons onbekende) Dazizas in 375, die een grote verspreiding kende. Daarin citeerde Eusthatus onder meer uit correspondentie tussen Basilius en de als Sabelliaan beschouwde Apollinaris van Laodicea, waarvan Basilius het bestaan eerder ontkend had. Eusthatus' brief had zoveel succes dat Basilius' netwerk begon af te brokkelen. De brief aan Dazizas werd als een bevestiging van de eerdere beschuldigingen aan Basilius' adres gezien.

Dat Basilius ook voor de briefvorm koos om zich te verdedigen verklaart Zoeter door de snelle verspreiding van het medium (waar Eusthatus ook profijt van had gehad) en de illusie van vertrouwelijkheid die ervan uitging, waardoor de betrouwbaarheid des te groter leek.

Boekentafel

Riemer Roukema had diverse overdrukken van zijn afscheidsrede *Motieven om christen te worden in de tweede en derde eeuw. Overzicht en analyse van primaire en secundaire getuigenissen* ter beschikking gesteld, die gretig aftrek vonden.

Bestuursmededelingen

- ✚ Nienke memoreert het afscheid van Riemer Roukema als hoogleraar aan de PThU en biedt hem namens de Stichting de Friese roman *Testament van de ziel* aan. Een *Festschrift* zal worden gepubliceerd bij Peeters onder redactie van Peter van Egmond, Jan Krans en Johanna Tanja. Verschillende leden schreven een bijdrage: Metha Hokke, Nathan Witkamp, Laela Zwollo.
- ✚ Nienke heet Bernard ten Hove van harte welkom als nieuw lid van de Stichting.
- ✚ De secretaris roept leden op tot het aanmelden van boeken en boekdelen voor de publicatielijst van leden op de website. Het gaat om recente publicaties, die gedurende beperkte tijd op de site vermeld worden.
- ✚ De data van de eerstvolgende vergaderingen zijn 9 maart en 12 oktober 2024.

Hartelijke groet,

Roald Dijkstra (secretaris)

Contact: roald.dijkstra@ru.nl / 06-20534884

Dit verslag is ook te vinden op <https://www.oudchristelijkstudien.nl/>.